

Sözcüde Kişisel Tutum ve Belirteçler

Gürkan Doğan
Doğu Akdeniz Üniversitesi
Ahmet Kocaman
Hacettepe Üniversitesi

1. Giriş

İletişim ediminin tümceyle sınırlanamayacağını ileri süren anlayış günümüz dilbiliminde büyük ölçüde benimsenmiş durumdadır. Metin ve söylem kavramları konusunda genel bir uzlaşmadan söz edilemese bile, tümcenin bir soyutlama olup bağlam bağıntılı olamayacağına ilişkin saptama en azından anlambilim-edimbilim ayrımını savunanlarca sürekli olarak dile getirilmektedir.

İletişimde tümceden çok metnin ya da söylemin önemsenmesi, dil kullanıcısına ilişkin bütün ayrıntıları da içine alacak biçimde bağlamın önemsenmesi anlamına gelmektedir. Bu durumda ise metnin işlevi ve söylemi üreten bireyin söz konusu söyleme yönelik kişisel tutumu önem kazanmaktadır. Bu bağlamda dilin insana özgü olması ve iletişimin niteliğinin insan tarafından belirleniyor olması altı çizilmesi gereken bir durumdur. İnsana özgülük ya da dilde insanın belirleyiciliği, ister istemez, özneliği de beraberinde getirir; öznellik insan dilinin doğasında vardır. Bu savı kanıtlamak için en yansız görünen bilim metinlerinden başlanabilir:

... söylem çalışması yapıyı da kapsayan ama onun ötesine geçen, özellikle bağlamı, işlevi, doğal iletişim koşullarını öne çıkaran bir yönelimi yansıtır. (Kocaman 1996: 4)

Yine aynı yıllarda bilişsel dilbilime duyulan ilgi ve yapay zekâ çalışmaları söylemin zihinsel boyutunu, metin anlama ve üretim süreçlerini, bilginin zihinde simgelenmesi ve saklanması konusunu irdeleyerek disiplinlerarası söylem çalışmalarının bir başka boyutunu ortaya çıkarır. (Kocaman 1996: 5)

Yukarıda görülen iki kısa metin, bilimsel açıklamalar sunmaktadır. Bu açıklamalarda 'yansıtır' ve 'ortaya çıkarır' eylemlerinin sadece birer saptama oldukları söylenebilir mi? Söylem kavramına ilişkin görüşlerini dile getiren yazarın bu anlatımı seçmesi, konu karşısında belirli bir tavrının bulunduğunu da açıkça göstermektedir.

Bir diğer örnek ise yazın alanından verilebilir:

Karşı dağların ardı aydınlanınca deniz menevişlendi. Denizin üstünde çok mor, çok turuncu, çok yeşil, çok sarı, çok kırmızı ışıklar kaynaşmaya başladı. Poyraz Musa başını kaldırıp karşıya bakınca az ilerdeki adayı gördü; hızını kesti, kayığı durdurdu, ayağa kalktı, kollarını açtı, derin bir soluk aldı, kayık sağı sola hafiften sallanıyordu. Bir tansıkla karşı karşıyaydı. Ada pespembe bir ışığa batmıştı. Pembe ışık denize yansımış, inceden dalgalanıyordu. (Kemal 1998: 7)

Bu metinde ise aydınlığın ortaya çıkardığı renk cümbüşü içinde yazardan kahramanına yansıyan yaşama coşkusu kolaylıkla sezilmektedir. Peş peşe sıralanan sıcak renkler yaşamaya bir çağrı niteliğindedir, denilebilir. Bu kıpırtı ve coşku metnin söylemini de ayağa kaldırmakta, tümceler akarcasına sıralanmakta, bir yanda 'gördü, kesti, durdurdu, kalktı, açtı, vb.' gibi arka arkaya dizilen anlık belirlemeler, ardından 'sallanıyordu, karşı karşıyaydı' türünden zamana yayılan ve zamani kuşatan anlatımlar birbirini izlemektedir. Bu deyiş, coşkulu bir biçimde doğayı olumlayan bu tavrı Yaşar Kemal'den soyutlamamın kolay olmadığı söylenebilir. Doğayı böylesine renkli, kıpır kıpır, nerdeyse canlıymış gibi göstermek yazara ait bir tutumu yansıtmaktadır, diyebiliriz. Kısaca belirlemek gerekirse, dil kullanımı, yansız gibi görünen anlatım biçimlerinde bile belirli bir tutumu sergilemektedir.

2. Sözce, önerme çekirdeği ve önerme kılıfı

2.1. Sözce ve önerme çekirdeği

Bu noktaya kadar dil kullanımında yansızlığın olamayacağını, yani kişisel tutum unsurunun her sözcede kaçınılmaz olarak yer alacağını vurgulamış olduk. Dünyaya ilişkin durumların dile getirildiği önermeleri ileten olumlu sözcelerde, konuşucu belirli bir durum hakkındaki kanısını hiç dile getirmeksizin ya bütünüyle dinleyicisinin çıkarımlarına bırakır ya da kişisel değerlendirmesini açıkça belli etme yolunu seçerek kimi dil öğelerine başvurur:

- (1) Serap benden hoşlanmıyor.
- (2) Ne yazık ki/Galiba/Allahtan/Şaşılacak şey [Serap benden hoşlanmıyor].

Yukarıdaki örneklerden ilkinde dinleyici, söz konusu edilen 'kendisinden hoşlanılmama' durumu karşısında konuşucunun tepkisini akıl yürüterek tahmin etmek durumundayken, ikinci örnekte bu tepki açıkça belli edilmekte ve bu açıklık 'ne yazık ki/galiba/Allahtan/şaşılacak şey' gibi tutum bildiren belirteçlerin yardımıyla sağlanmaktadır. (2)deki sözcenin algılanması süreçlerinde, 'Serap benden hoşlanmıyor'

olarak karşımıza çıkan önerme çekirdeği (propositional form) ile bu çekirdeğin hangi önerme kılıfı (explicature) içinde anlaşılması gerektiğine işaret eden tutum belirteçlerinin içiçe geçmiş iki ayrı katman olarak ilişkilendirilmesi gerekmektedir (Itani-Kaufman 1990, Ifantidou 1993).

Bir sözce aracılığıyla iletilebilecek anlamlar üzerine yapılacak her çalışma, kaçınılmaz olarak, anlam olgusuna 'doğruluk-koşullu' ve 'doğruluk-koşullu olmayan' açılardan bakan yaklaşımları göz önünde tutmak durumundadır. Bir sözcenin yüklenebileceği anlamların doğrulanabilen veya yanlışlanabilen kısmını anlambilimin ilgi alanında görüp, geriye kalan ve herhangi bir şekilde doğrulanıp yanlışlanması mümkün olmayan bölümünü ise edimbilimin kapsamı içinde değerlendiren genel yaklaşımın günümüzde de etkisini sürdürmekte olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle, bir sözce tarafından dile getirilen bir önermenin içerdiği anlamın dışında kalan her türlü sezdirimsel anlam söylem kuramının ilk günlerinden beri edimbilimin kapsamında görülmektedir. Bu açıdan bakılınca, her türlü sezdirim doğal olarak doğruluk koşullarının belirleyeceği anlamların dışında kalacak ve anlambilimden ayrılarak bütünüyle edimbilimin ilgi alanına girecektir:

- (3) Yağmur yağıyor.
 (4) Tenis oynayamayacağız.

Yukarıdaki örneklerde (3)deki önerme aracılığıyla iletilen anlam, belirli bir (t) zamanında 'yağmurun yağmakta olduğunu' ifade etmektedir. Yağmurun, nesnel verilere bakılarak, gerçekten yağıp yağmadığı sınanabilir ve bu durum (3)ün önerme anlamını doğrular ya da yanlışlar. Oysa (3) üzerinden varılabilen (4)deki olası sezdirim, bütünüyle daha önce oluşmuş bulunan özel bağlama bağlıdır ve (3)e bakılarak (4)ün doğruluğundan ya da yanlışlığından söz edilemez.

Yeniden yukarıdaki tartışmaya dönersek, geleneksel edimbilimde kabul gören "edim = anlam - doğruluk koşulları" biçimindeki saptama, Bağıntı Kuramı (Sperber ve Wilson 1986, 1995) tarafından eleştirilmiş ve edimbilimin de bir sözcedeki önerme çekirdeğinin oluşturuluş sürecine ilişkin söz hakkının bulunması gerektiği kuramsal olarak ortaya koyulmuştur. Örneğin, bir sözcedeki anlam belirsizliği, göndergelerin saptanması ve kimi kavramların zenginleştirilmesi gibi zihinsel işlemler çıkarımları gerektirmektedir ve bu saptama doğal olarak edimbilimin sınırlarını, önerme çekirdeğini de içine alacak biçimde, genişletmek anlamına gelmektedir (Doğan 1991). Bağıntı Kuramı'nın sergilediği bu karşı tutum, bir sözce tarafından önerme çekirdeğine ve olası sezdirimlere ek olarak başka ne tür anlamların iletilebileceğinin saptanabilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır:

- (5) Sanırım sen yalan söylüyorsun.
 (6) Galiba sen yalan söylüyorsun.

Yukarıdaki örneklerde 'sanırım' ve 'galiba' aracılığıyla sözceye yüklenen anlamların açıklanabilmesi oldukça ilginç bir tartışmayı da beraberinde getirecektir (Ifantidou-Trouki 1993: 69-90). Sözü edilen eylem ve belirteç, (5) ve (6)'yı dile getiren konuşucuların söz konusu sözcelere yükledikleri kişisel tutumları ortaya koymaktadır. Bireylerarası ilişkilerin oluşmasında belirleyici bir etmen olan kişisel tutum olgusunun Türkçedeki görünümünün inceleneceği bu çalışmada ilk olarak bu tür eylem ve belirteçleri ele alacağımız kuramsal çerçeveyi sunmak istiyoruz.

Yukarıdaki türden örneklere geleneksel söylem kuramı açısından yaklaşılnca (5)deki sözce iki ayrı bölümde ele alınmakta ve "Sen yalan söylüyorsun" ifadesi sözcenin önerme çekirdeği (ÖÇ) olarak görülmektedir. Bu doğrultuda da sanırım, konuşucunun (ÖÇ)'ye eklediği önerme tutumu ya da kişisel tutumun bir işareti olarak ele alınmakta ve doğal olarak doğruluk koşullarının dışında kalmaktadır. Bu yaklaşım uyarınca sanmak, zannetmek, düşünmek, bilmek gibi eylemler bir sözcenin dile getirdiği önermenin çekirdeğini değil, konuşucunun bu önermeye ilişkin olan tutumunu belirlerler. Örneğin, sanmak eylemi, bilmek eylemine oranla daha zayıf bir kanı bildirmektedir. Urmson'a (1966) göre bu tür eylemler 'temel sözce' olarak ya da 'ayraç içi eylem' olarak hemen sözcenin başında, ortasında veya sonunda yer alabilirler:

- (7) Sen yalan söylüyorsun.
 (8) Sanırım/sanıyorum ki sen yalan söylüyorsun.
 (9) Sen, sanırım, yalan söylüyorsun.
 (10) Senin yalan söylediğini sanıyorum.
 (11) Sen yalan söylüyorsun, sanırım.

Yukarıdaki sıralamada (7)deki konuşucunun sözcesini ifade edişindeki kesinlik ve 'önerme çekirdeğine bağlılık' derecesi, diğer dört sözceye göre en güçlü olanıdır. Benzer nitelikte kullanımlar başka eylemlerle de kurulabilir:

- (12) Cüneyt'in hasta olduğu kanısındayım.
 (13) Ali, korkarım, işten çıkarılacak.
 (14) Biliyorum ki beni dinlemeyeceksin.

Kısaca söylemek gerekirse, sözü edilen eylemler söylem kuramı uyarınca önerme çekirdeğine değil, bu çekirdeği de içinde barındıran önerme kılıfına aittirler. Ancak

aşağıda sunulan karşılaştırmalı iki örnek bu saptamanın her zaman geçerli olmayabileceğini ortaya koymaktadır:

- (15) Dilek: Tuncer'in evli olduğunu sanıyorum.
Ayşe: Bence sen Tuncer'in bekâr olduğunu sanıyorsun.

Bu konuşmada yer alan sanmak eylemi konuşucu tarafından kendi kişisel tutumunu yansıtmak amacıyla değil, doğrudan önermenin doğruluk koşullarına katkıda bulunacak şekilde kullanılmıştır. Yani (15)deki karşılıklı konuşmada Dilek'in sözcüsü, Ayşe için, sanmak eylemine önerme çekirdeğinde yer vererek bağıntılı olabilmektedir. Ayşe'nin verdiği yanıtta, sanmak eyleminin bu konuşmada doğrulanıp yanlışlanabilme durumunda olduğu sonucu kolaylıkla çıkarılabilir. Bu akıl yürütme geçerliyse, sözeylem kuramının (8-14) arasındaki örneklerde yer alan ve yalnızca tutum bildiren eylemlerle (15)deki sanmak eylemi arasındaki nitelik farkını açıklamakta güçlük çekeceğini söyleyebiliriz. Aynı olguya Bağıntı Kuramı'nın bakış açısından yaklaştığımızda ise, sanmak eyleminin yukarıda yer aldığı iki ayrı düzlem arasındaki belirgin farkı açıklayabilecek kuramsal bir çerçevenin var olduğunu görmekteyiz.

2.2. Önerme kılıfı

Bağıntı Kuramı, bir eylemin yerine göre doğruluk koşullarına ait olabilmesini, yerine göre de sadece önerme tutumu bildirebilmesini önerme kılıfı kavramı ile açıklamaktadır. Bağıntı Kuramı'na göre zihinde işleme alınan her dilsel girdi öncelikle dilbilgisel çözümlenmeden geçirilerek bir 'mantık yapısı'na dönüştürülür. Bu mantık yapısı çıkarımlar yoluyla tamamlanarak eksiksiz bir önermeye bütünlendir:

- (16) Yoruldu.
(17) Efe Utkucu (t)de yoruldu.

Sözcenin yorumlanması sırasında bu aşamada (17) olarak oluşturulan eksiksiz önerme, dinleyici için aşağıdaki biçimlerde anlaşılır olmaktadır:

- (18) Konuşucu, Efe Utkucu'nun (t)de yorulmuş olduğunu söylemiştir.
(19) Konuşucu, Efe Utkucu'nun (t)de yorulmuş olduğu kanısındadır.

Bu nokta, bir sözcenin dinleyici tarafından doğru olarak anlaşılabilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır; çünkü "Efe'nin (t) zamanında yorulmuş olduğunu" söylemek ile, gerçekten bu kanıda olmak arasında ciddi bir farklılık vardır. Örneğin 'ince alay' içeren sözcüler doğal olarak (18)deki sözeylemi yerine getirmekte ancak (19)daki

durumu asla ifade etmemektedir (İmer ve Doğan 1997: 215-216). Bu noktada şu saptamayı yapmak yararlı olabilir: Bir sözcenin önerme çekirdeği (ÖÇ) ile o önerme yapısının bağlandığı önerme kılıfı (ÖK) birbirinden farklı iki ayrı düzlemdir. Bir önceki bölümde sözünü ettiğimiz kişisel tutum bildiren sözeylemler ve belirteçler de, Bağıntı Kuramı'na göre, önerme kılıfı düzleminde yer alırlar, önerme çekirdeğinin doğruluğuna veya yanlışlığına ilişkin bilgi sunmazlar, ancak kendi içlerinde doğrulanabilme veya yanlışlanabilme durumunu oluştururlar. Buraya kadar sunulan kuramsal açıklamaya dayanarak, bir konuşucunun dile getirdiği önermeye ilişkin olan kişisel tavrını belirleyen eylemlerle belirteçleri önerme kılıfı adını vereceğimiz düzlemde değerlendireceğiz. Bu yaklaşım, (15)de Dilek'in dile getirdiği ve sözeylem kuramının açıklamakta güçlük çektiği türden kullanımlar ile (8-14) arasında kullanılmış olan eylemleri/belirteçleri tek bir dil kuramı içinde ele alabilme olanağını vermektedir. Kısaca özetlemek gerekirse, yukarıdaki örneklerden (16)da herhangi bir zamanda dile getirilmif bir sözcüyü, (17)de bu sözcenin ifade ettiği önerme çekirdeğini, (18)de her olumlu sözcenin içinde yer alacağı ve mutlaka söylemek sözeylemini¹ içermek durumunda olan birinci önerme kılıfını, (19)da ise, konuşucunun dile getirmif olduğu önermenin doğruluğuna sahip çıkması durumunda oluşturulacak ve birinci önerme kılıfını da içine alacak olan ikinci bir önerme kılıfını görmekteyiz. Daha önce sözünü ettiğimiz ince alay türü kullanımlarda ise konuşucu önermesinin doğruluğuna sahip çıkmayacağı için oluşturulacak olan önerme kılıfı (20)deki gibi olacaktır:

(20) {Konuşucu (t)de [Efe Utkucu'nun yorulduğu] kanısında değildir}.

Bağıntı Kuramı'nın ÖÇ ve ÖK arasında yapmış olduğu ayırım yalnızca sözeylemler için değil, sözcede tutum bildiren belirteçler için de geçerlidir:

- (21) Açıkçası bu yanıtını pek sevdim.
- (22) Belki o da gelir.
- (23) Çok şükür eve salimen döndün.
- (24) Elbette seni seviyorum.
- (25) Ne yazık ki düşündüklerimi söylemek zorundayım.

Yukarıda sıralanan örneklerdeki belirteçler, içinde yer aldıkları sözcelerin önerme çekirdeklerinde değil, önerme kılıflarında yer alarak konuşucuların kişisel tutumları hakkında ipuçları sunarlar. Dinleyiciler de bu ipuçlarını kullanarak önerme

¹ Soru ve buyrum bildiren sözceler ise *sormak* ve *buyurmak* sözeylemlerini içeren önerme kılıfları içine yerleştirilirler.

çekirdeklerinin içine gireceği önerme kılıflarına uygun düşecek sözeylemleri saptarlar.

- (21') Konuşucu dinleyicinin verdiği yanıtı çok sevdiğini açık olarak ifade etmektedir.
 (22') Konuşucu, sözü edilen kişinin gelip gelmeyeceğinden emin değildir.
 (23') Konuşucu, sözü edilen kişi eve salimen dönmüş olduğu için mutludur.
 (24') Konuşucu, dinleyiciyi sevdiğini şüphe bırakmayacak şekilde ifade etmektedir.
 (25') Konuşucu, düşündüklerini söylemek zorunda olduğu için üzüntü duymaktadır.

3. Türkçede kanı bildiren belirteçler

Sözcede kişisel tutum olgusu, doğal olarak, dilde kiplik olgusunu da beraberinde getirmektedir (Palmer 1986, Hoey 1997). Erguvanlı-Taylan'ın da (baskıda) belirlediği gibi Türkçede kiplik {- (y)EbII, -Ir, -mEII, vb.} gibi ekler, 'dile-, gerek-, vb.' gibi kiplik eylemleri ve 'belki, mutlaka, vb.' gibi belirteçlerle dile getirilmektedir². Erguvanlı-Taylan, bu ögelere ek olarak 'meğer, hani, güya, sanki, keşke, acaba, sakın, vb.' gibi sözcedeki eyleme bağlı olmaksızın kipliğe katkısı olan bir küme belirtece daha dikkat çekmektedir.

Türkçede bir konuşucunun dile getirdiği sözcüye ilişkin kişisel kanısını belirgin olarak aktarmak istediği durumlarda belirteçlere yükleyebileceği işlevler aşağıda Hoey (1997) çerçevesinde ele alınıp örneklendirilecektir. Bu ögelerden (a-f) kümesinde yer alınan belirteçlerle (g-i) kümesindeki belirteçler arasında önemli bir ayrım göze çarpmaktadır. İlk kümedeki belirteçler konuşucuya 'doğruluk derecesi ile ilgili herhangi bir ipucu sunmaksızın' sözcesinin önerme çekirdeğine ilişkin kişisel tutumunu ortaya koyma olanağı vermektedir.

- (26) Ne yazık ki geç kaldık.
 (27) *Gariptir, ne zaman size gelsek elektrikler kesiliyor.*

Oysa ikinci kümedeki belirteçler, önerme çekirdeğinin doğruluk derecesine ilişkin kanı belirtmekte ve bunu kesinlik ya da kuşku çerçevesinde ortaya koymaktadır (Hoey 1997: 183):

- (28) Geçerken size de uğrarız elbette.
 (29) Belki de hayatında hiç ağlamamıştır.
 (30) Aslında sizi dinlemiyordum.

² Türkçede kip ve kiplik olgularının ele alındığı bir dizi çalışma için bkz. Kocaman (1990), Slobin ve Aksu-Koç (1992), Ruhi, Zeyrek ve Osam (1997).

Kanı belirteçleri içinde en kapsamlı kümeyi 'değerlendirme belirteçleri' oluşturur. Bunlar, konuşucunun herhangi bir olay, olgu, durum karşısında takındığı olumlu ya da olumsuz tavır, duymuş olduğu sevinç ya da üzüntüyü, söz konusu olgunun beklentilerine uygun olup olmadığını vb. dile getirirler. Kanı belirteçlerini belirledikleri tutum çerçevesinde aşağıdaki alt kümelere ayırmak olanaklıdır:

a) Önermede sözü edilen olguya yönelik olumlu ya da olumsuz yargı bildirme: çok şükür, şans eseri, bereket versin ki, ne yazık ki, ne mutlu, şanssızlık olacak ya, acıdır, ne acı ki, kötü bir rastlantı sonucu, mutlu bir rastlantıyla...

(31) Şans eseri kurtulduk.

(32) Bereket versin ki bir daha hiç karşılaşmadık.

b) Önermede sözü edilen olgunun yol açacağı sevinci ya da üzüntüyü bildirme: sevinçle, üzüntüyle, hayıflanarak, rahatlıkla, ne ki...

(33) Kitabınızı okumuş olmaktan duyduğum mutluluğu sevinçle ifade etmek isterim.

(34) Gelecek yıl petrol fiyatlarının düşeceğini rahatlıkla söyleyebilirim.

c) Önermede sözü edilen olgunun beklentilerle uyuşup uyuşmadığını bildirme: tuhaftır, ne tuhaftır, beklenmedik biçimde, yapmayın, demeyin, olamaz, gariptir, şaşılacak şey, acayip, olacak şey değil ...

(35) Ne tuhaftır, yedikçe zayıflıyorum.

(36) Şaşılacak şey, bu kadar benzerlik olmaz.

d) Önermede sözü edilen olgunun yerindeliliğini ya da yersizliğini bildirme: kaçınılmaz biçimde, doğal olarak, anlaşılır biçimde, beklendiği gibi, tahminlerin aksine, beklentilerin tersine, uygun biçimde, aykırı biçimde, yersiz biçimde...

(37) Toplumsal kirlenme, kaçınılmaz biçimde, doğa kirliliğine de yol açmıştır.

(38) Tahminlerin aksine, suçlu bulundu.

e) Önermede sözü edilen olgunun doğruluğu ya da yanlışlığına ilişkin görüş bildirme: doğru, hayır, evet, hatalı olarak, haklı olarak, haksız biçimde...

(39) Doğru, tepki göstermekte yerden göğe kadar haklısınız.

(39) Haksız olarak itiraz ettiler.

f) Önermede sözü edilen olgunun ne denli zekice ortaya konulduğuna ilişkin görüş bildirme: beceriyle, kurnazlıkla, maharetle, ustalikle, ahmakçasına, aptalçasına...

- (40) Ustalıkla yaptığı gafı düzeltti hemen.
 (41) Ahmakçasına bütün söylenenlere hemen inanıyor.

g) Önermede sözü edilen olguya ilişkin inanç bildirme: elbette, açıkça, kuşkusuz, hiç kuşkusuz, tabii ki, emin olun ki, tartışmasız biçimde, şüphesiz, belirgin olarak, mutlaka...

- (42) Tabii ki bu iş hiç hesapta yoktu.
 (43) Şüphesiz bütün yaptıklarının hesabını verecektir.

h) Önermede sözü edilen olguya ilişkin kuşku bildirme: belki, belki de, kimbilir belki de, muhtemelen, ola ki, olur da, büyük olasılıkla, acaba, ne dersiniz, desek, büyük bir ihtimalle...

- (44) Muhtemelen arka kapı açıktır.
 (45) Olur da beni bulamazsan paketi kapının önüne bırakıver lütfen.

i) Önermede sözü edilen olgunun gerçekliğine ilişkin kesinleme bildirme: aslında, gerçekten, aslına bakarsanız, işin aslı, şu bir gerçek ki...

- (46) Sizi gerçekten çok iyi gördüm bu sefer.
 (47) Aslında haksız olduğumu ben de biliyorum.

İşlev bakımından yukarıda sunulan sınıflamadan yola çıkılarak, Türkçede kişisel kanı bildiren belirteçleri biçim bakımından dörde ayırabiliriz:

- (i) yalın belirteçler: belki, acayip, elbette, acaba, vb.
 (ii) türemiş belirteçler: açıkça, kuşkusuz, sevinçle, üzüntüyle, şüphesiz, aslında, gerçekten, vb.
 (iii) öbekleşmiş belirteçler: büyük olasılıkla, hiç kuşkusuz, şans eseri, çok şükür, doğal olarak, şaşılacak şey, açık biçimde, vb.
 (iv) tümcecik olarak işlev gören belirteçler: aslına bakarsanız, beklentilerin tersine, ne yazık ki, işin aslı, acıdır, tuhaftır, doğru, yanlış, şu bir gerçek ki, tabii ki, tahmin edersiniz ki, açık söylemek gerekirse, yapmayın, demeyin, vb.

4. Sonuç

Bu alışmada Türkçedeki kişisel tutum belirteçleri ilk olarak kuramsal açıdan ele alınmış ve dilde öznelliği belirleyen bu ögeler edimbilimsel bir çerçevede tartışılmıştır. Söz konusu belirteçlerin sözcenin yorumlanması süreçlerinde dinleyiciye, hangi aşamada, ne tür bir girdi sağladıkları Bağıntı Kuramı uyarınca açıklanmış ve öznellik ifade eden belirteçlerin dilsel değerleri iki önemli düzleme gönderimde bulunularak saptanabilmiştir: Önerme ekirdeği ve önerme kılıfı. Bu iki düzlemden ilki, anlam bakımından kendi içinde doğrulanabilme veya yanlışlanabilme özelliğine sahiptir. İkinci düzlem ise, önerme çekirdeğinin kapsamında yer almamakla birlikte doğrulanıp yanlışlanabilme özelliği bulunan ögeleri barındıran daha st bir düzlem olarak tanımlanmış ve sınırları her türlü szylem ve kişisel tutum belirtecini içine alacak şekilde çizilmiştir.³

Türkçedeki kişisel tutum belirteçlerinin işlevsel ve biçimsel bakımdan sınıflandırılmaları sonucunda ortaya çıkan sonuçlar şöyle özetlenebilir:

a) Türkçede tümcecik olarak kullanılan belirteçler, yalın belirteçlere, türemiş belirteçlere ve bekleşmiş belirteçlere oranla sayısal bakımdan daha geniş bir kümeyi oluşturmaktadır. Sözce içindeki yerleri ve işlevleri bakımından sınırlarının çizilmesi çok kolay olmayan⁴ ve bu nedenle kimi örtüşmelere yol açan belirteçler, bu çalışmada yalnızca konuşmacının kişisel tutumunu yansıtmakta yüklendikleri görevler açısından incelenmişlerdir. Farklı bağlantılarda, bu belirteçlerden bazıları edat olarak da kabul edilebilirler. Örneğin 'acaba, belki (de), doğrusu, elbette, esasen, hayır, herhalde, maalesef, meğer, muhakkak, ona göre, pekâlâ, sanki, şüphesiz, şükür, tam tersine' gibi geler Oruç (1994) tarafından edat sınıflaması altında değerlendirilmiştir.

b) Tmcecik olarak kullanılan belirteçler yapısal ve işlevsel bir zenginliği dile getirmektedirler. Yalın belirteçlerin kalıplaşmış ve tekdzeleşmiş olduğunu söyleyebileceğimiz kullanımlarıyla karşılaştırdıklarında, bu tür belirteçler, eklenmiş

³ Söylem parçacıkları olarak bilinen 'oysa, böylece, bu yüzden' gibi ögelerin de önerme çekirdeğinin değil, önerme kılıfının yapısında yer almaları gerektiği saptaması da yine Bağıntı Kuramı çerçevesinde ortaya koyulmuş bulunmaktadır (Blakemore 1987). Türkçede bu tür ögeleri 'söylem belirleyicileri' başlığı altında ele alan bir çalışma için bkz. zbek (1998).

⁴ "Türkçenin klasik gramerlerinde bir gramer sınıfı olarak sınırları henüz tam olarak izilememiş kavramlardan birisi de zarftır" diyen Turan (1998: 301), bu çalışmasında "... zarfı fonksiyon, semantik ve yapı açısından..." değerlendirmektedir. 'Galiba, mutlaka' gibi ögeleri "... cmleri açıklar..." diyerek sınıflayan Turan, bu tür belirteçlerin ne tür açıklamalar sunabilecekleri konusunu yazısının kapsamına almamıştır.

oldukları önermeyle birlikte karmaşıklık, çok boyutluluk ve söyleyiş zenginliği sunmaktadır.

c) Kullanılan belirteç bakılarak kişiler arasında var olan ilişkinin niteliğiyle ilgili bir sonuca varılabilir. Bir başka deyişle, başvuru belirtiç, konuşucu ile dinleyici arasındaki sosyal güç dengesine ve/veya aralarındaki 'yakınlığa ve uzaklığa' ilişkin bir ipucu verebilir. Örneğin, aşağıdaki iki örnekte rol alan konuşucular ve dinleyiciler arasındaki olası 'ilişki uzaklığı', kullanılan belirteçler uyarınca dile de yansımakta ve 'dilsel uzaklık' olarak ortaya çıkmaktadır.

- (48) Tahmin edersiniz ki ödemenizdeki gecikmeden kaynaklanan zarar firmanızdan derhal tahsil edecektir.
 (49) Tabii ki sana söylüyorum.

e) Türkçenin kişisel tutum belirten belirteçler oluşturulurken (-ca, -ce) ekiyle türetilmiş yapılara, açıkça örneği dışında, izin verme eğiliminde olmadığı söylenebilir. Bu durumun, bu tür ögelere (hızlıca, çabukça, hoşça, rahatça, vb.) daha çok 'anlık' belirlemeler oluşturulurken başvurulmasından kaynaklanmış olduğu düşünülebilir.

EK: Kişisel tutum belirteçleri ile ilgili olarak öne sürülen görüşleri açıklayabilmek için yukarıdaki çalışmada 49 tane kurmaca örneğe yer verilmiştir. Bu bölümde ise, söz konusu kullanımların 'yaşayan dil' içindeki görünümünü sergileyebilmek amacıyla, Murathan Mungan'dan (1996) seçilmiş 36 ayrı sözce içinde yer alan kişisel tutum belirteçlerinin adı geçen kitaptaki sayfa sırasını izleyen bir listesi sunulmuştur. Bu belirteçlere ek olarak, Mungan'ın yine aynı kitapta kişisel tutumunu dile getirmek için sözeylemlere ya da söylem parçacıklarına belirteç görevi yüklemiş olduğunu düşündüğümüz 11 ayrı sözce de listeye eklenmiştir.

1. Belki de, bir yazar için ... ömründe yalnızca bir kez yapabileceği bir çalışmaydı bu. (15)
2. Halise'nin anlattıklarına gerçekten inanıyordum. (29)
3. Şimdi bunca zaman sonra çağımızın masallarında kendime yer ararken, kim bilir belki de hâlâ Halise'nin masallarını anlatmayı sürdürüyordum. (30)
4. Gerçekte üniversite gençliğinin temel sorunlarından biri bugün için teorik yetersizlik sorunudur. (41)
5. Öyle ya, onlar sorunlara bu denli yabancı olup da konuşmaktan çekinmezken, biz neden kendi sorunlarımızı dile getirmeyelim. (42)

6. Kuşkusuz bu sınıflama çok kabataslak ve kendi kişisel gözlemlerimi, hareket içerisinde saptanan kimi yanlışlarla bütünleyerek, belirli bir bileşimden türetilmiştir. (44)
7. Őimdiyse bu yazının, neredeyse benden bağımsız, kendi başına bir tarih edinmiş olduğunu grtyorum. (54)
8. Kalmak, bir tek anlamıyla var ne yazık ki, o da kimi insanlar tarihin bir döneminde kt diye kalıyor ve bir türlü oradan buraya gelemiyorlar. (56)
9. Galiba yle oldu. (56)
10. Bilmem ki bu ipuçları sizi bir yerlere taşır mı? (56)
11. Kimi Şeyler vardır ki kuşkusuz yaşanmadan öğrenilemez. (86)
12. Őiřte benim anlatmak istediğim tam da bu noktada başlıyor. (87)
13. Kendini diri, canlı ve yaşadığı ağla barışık tutan, tutabilenler de var elbet. (88)
14. Birçok sahnesini yazdım, daktiloya çektim, ne yazık ki bitiremedim. (100)
15. Yazdıklarıyla aşk ilişkisi yaşayan birinin yazdığı herhangi bir Őeyle çabucak vedalaşması pek mümkün görünmez bana. (100)
16. Türkiye'de yaşamın güvensizliğini en iyi anlatan Şey rakamlar galiba. (100)
17. Tam da aynı Őeyden bahsediyoruz. (105)
18. Benim yazarlığım da biraz artistlik gibidir. (105)
19. Kendi dilini beş yüz kelimeyle konuşan biri on bin yabancı kelimeyle karşılaşınca dağlır tabii. (106)
20. Yazdıklarınızda ne çok orman var, diyen sevgili okurlarım, belki de bu yüzden ormanların gümbürtüsü başıma vurur! (109)
21. Metin yazmaya elbette heves ederek başladım. (203)
22. İyi ki buraya gelmişim, diyorum. (206)
23. Oyunculuk salt yetenek işi değildir aslında. (296)
24. Ne ki on aylıkken ayrıldığım İstanbul'u ikinci kez ancak yıllar sonra görebildim. (353)
25. Zaaflarım mutlaka vardır... (359)
26. Tuhaftır, kendimi bunca yıl bağışlamasız zannettim. (361)
27. Bence artık cinsellik bir tartışma nesnesi olmaktan çıkartılıp, bir yaşama nesnesi olmalı. (362)
28. Açıkçası benimle ilgili kötü niyetli insanların verecekleri çok daha kolay cevaplar

vardır buna. (363)

29. Ne var ki, kolay şeyler yazmadığım ortada. (363)

30. Tabii ki, değişen koşulları tahlil etmek ve onun yazısını yazmak da yazarın işi. (364)

31. ... hemen her şey ne yazık ki, bir olumsuzluklar manzumesi. (366)

32. Kendimizi büyüleyerek sanatçı kalabiliriz ancak. (367)

33. Ayrıca az yazmak mutlaka çok iyi yazmaktır. (367)

34. Bizimkiler neden kendilerini ille de o birkaç kişiden biri sanıyorlar ki, pekâlâ diğerlerinin de arasında olabilirler. (372)

35. Ustalığma yaslanmaktan korkarım doğrusu. (372)

36. Besbelli verdiğim akıllar işe yaramıştı. (437)

37. İmkansızlığın şiddeti kadar, ütopyaların gücünü de o sert iklimden, o sarp kentin profilinden, taşların kunt dilinden almış olsam gerek. (28)

38. Bu, bir anlamda, "İnsanları öldürmeyeceksiniz" diyen İsa'nın adına Haçlı Seferlerinin düzenlenmesi gibi bir şey. (41)

39. Açık söylemek gerekirse, bu kitabı nasıl tanımlayacağımı, adlandıracağımı ben de bilemiyorum. (15)

40. ...oradaki masumiyeti hiç yakalayamayacakmışım gibi geliyor bana. (100)

41. Sinemaya olan ilgimden ve düşkünlüğümde burada ayrıca uzun uzadıya söz etmek gerekir mi, bilmiyorum. (154)

42. Bu tutum, bu yaklaşım, kaç okurun dikkatini çekti, bilmiyorum. (155)

43. ... metin yazmaya başlamak cazip görünmüş olsa gerek bana. (203)

44. ... gerekli titizlik ve dikkati göstermemiz gerekir, diye düşünüyorum. (222)

45. ... büyük hayatlar yaşamadan sanatçı da, şair de olunamazmış gibi geliyor bana. (353)

46. Tahmin edersiniz ki, ne kolay oldu, ne de sanıldığı kadar zevkliydi. (15)

47. Mardin'de beni en çok heyecanlandıran şey, sanırım tarihin elle tutulurluğu. (20)

Kaynakça

- Blakemore, D. (1987). *Semantic Constraints on Relevance*. Oxford: Blackwell.
- Doğan, G. (1991). 'Dilbilim-göstergebilim ilişkileri ve edimbilim'. *Dilbilim Araştırmaları*. (haz. A. Kocaman). Ankara: Hitit Yayınları, 79-87.
- Erguvanlı-Taylan, E. (baskıda) 'Semi-grammaticalized modality in Turkish'. *Proceedings of the IXth International Congress on Turkish Linguistics*. 12-14 Ağustos 1998, Oxford University.
- Hocay, L. (1997) *Adverbs and Modality*. Essex: Longman.
- Ifantidou, E. (1993). 'Parentheticals and relevance'. *UCL Working Papers in Linguistics*. Vol 5, 193-210.
- Itani-Kaufman, R. (1990). 'Explicature and explicit attitude'. *UCL Working Papers in Linguistics*. Vol. 2, 52-64.
- İmer, K. & G. Doğan. (1997). 'Söylemde alaycı dil kullanımı' XI. *Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. (haz. D. Zeyrek ve Ş Ruhi). Ankara: Şafak Matbaası, 213-231.
- Kemal, Y. (1998). *Fırat Suyu Kan Akıyor Durmadan: Bir Ada Hikayesi 1*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Kocaman, A. (1990). 'The necessitative mood in Turkish'. *Current Issues in Turkish Linguistics*. (Proceedings of the Vth International Conference on Turkish Linguistics). (haz. B. Rona), 104-111, Ankara: Hitit Yayınları.
- _____. (1996). 'Dilbilim söylemi'. *Söylem Üzerine*. (haz. A. Kocaman), Ankara: Hitit Yayınları.
- Mungan, M. (1996). *Murathan '95*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Oruç, B. (1994). *Oğuz Grubunda Edatlar*. Basılmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Özbek, N. (1998). 'Türkçe'de söylem belirleyicileri'. *Dilbilim Araştırmaları*. Ankara: Bizim Büro, 37-47.
- Palmer, F.R. (1986). *Mood and Modality*. Cambridge: C.U.P.
- Ruhi, Ş., D. Zeyrek & N. Osam. (1997). 'Türkçede kiplik belirteçleri ve çekim ekleri'. *Dilbilim Araştırmaları*. 105-111. Ankara: Kebikeç Yayınları.
- Slobin, D. & Aksu-Koç, A. (1982). 'Tense, aspect and modality in use of the Turkish evidential'. *Tense-Aspect: Between Semantics and Pragmatics*. (haz. P. Hopper), 185- 201. Amsterdam: John Benjamins.
- Sperber, D. & Wilson, D. 1986, 1995. *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.
- Turan, F. (1998). 'Türkçede zarflar üzerine'. *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 301-306.
- Urmson, J. (1966). 'Parenthetical verbs'. *Essays in Conceptual Analysis*. (haz. A. Flew), London: Macmillan.